

บทที่ 2

เอกสารและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การประเมินผลการดำเนินงานโครงการการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ปีงบประมาณ พ.ศ. 2553 ผู้ประเมินได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นองค์ความรู้เบื้องต้นสำหรับการประเมินครั้งนี้ ดังนี้

1. โครงการการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. การประเมินโครงการ (Project Evaluation)

- 2.1 ความหมายของการประเมินโครงการ
- 2.2 ความมุ่งหมายและความสำคัญของการประเมินโครงการ
- 2.3 ประเภทของการประเมินโครงการ
- 2.4 รูปแบบของการประเมินโครงการ

3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy)

- 3.1 ความหมายของคำว่า “พอเพียง” และ “เศรษฐกิจพอเพียง”
- 3.2 หลักแนวคิดของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
- 3.3 ทักษะของนักวิชาการ นักคิด นักปฏิบัติ ที่มีต่อการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานแนวคิด

เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน

1. โครงการการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

หลักการและเหตุผล

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ จากความมุ่งหมายและหลักการของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ในหมวด 1 มาตรา 6 ว่าด้วยการจัดการศึกษา ต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข และจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งในปัจจุบันปัญหาในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม จริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตที่เกิดขึ้นอันเป็นผลกระทบจากการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจครั้งสำคัญของเมื่อปี 2540 และท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ได้หาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างหลากหลาย และพบว่า มีการรื้อมนำหลักคิดเศรษฐกิจพอเพียง มาใช้เป็นนโยบายและแนวทางในการแก้ปัญหา ได้ปรากฏความสำเร็จเป็นรูปธรรมมากขึ้น

ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพิบูลย์รักษ์ได้ตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญในเรื่องดังกล่าวจึงได้กำหนดให้จัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงขึ้น โดยได้มอบหมายให้สถานศึกษาในสังกัดทุกแห่งดำเนินการจัดการเรียนรู้เรื่องดังกล่าว

วัตถุประสงค์

1. เพื่อส่งเสริมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง
2. เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่บุคคลในการดำเนินงาน
3. เพื่อติดตามผลการดำเนินงานจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง
4. เพื่อประมวลประสบการณ์และบทเรียนการดำเนินงานการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนา

เป้าหมาย

1. ผู้เรียน/ผู้รับบริการ กศน. สามารถประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีคุณภาพ นำสู่การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน จำนวน 705 คน
2. ประชาชนสามารถประกอบอาชีพ มีรายได้ในชุมชนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอพิบูลย์รักษ์

ตัวชี้วัดความสำเร็จของโครงการ

1. ร้อยละของผู้เรียน/ผู้รับบริการ กศน. ที่รับผิดชอบโครงการมีความรู้ ความเข้าใจ และสามารถดำเนินงานจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีคุณภาพ

2. ร้อยละของประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมโครงการสามารถประกอบอาชีพได้ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และมีรายได้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ผลลัพธ์

1. ผู้เรียน/ผู้รับบริการ กศน. ทุกระดับสามารถจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีคุณภาพ
2. ประชาชนสามารถประกอบอาชีพ มีรายได้พอเพียง ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. การประเมินโครงการ (Project Evaluation)

2.1 ความหมายของการประเมินโครงการ

การประเมินโครงการเป็น “ศาสตร์ประยุกต์ (Applied Science)” หรือเป็น “วิทยาศาสตร์” ที่เกิดจากการผสมผสานของศาสตร์หลายแขนงซึ่งเป็นแนวคิดและเทคนิควิธีที่ใหม่สำหรับเมืองไทยและสาขาการศึกษา การประเมินโครงการได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการศึกษาประมาณ 15 ปี ที่ผ่านมา โดยเริ่มจากแนวคิดของราฟ ไทเลอร์(Ralph Tyler) ลี เจ ครอนบาค (Lee J. Cronbach) และ ไมเคิล สคริฟเวน (M.Scriven) เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์เฉพาะคำว่า “การประเมินโครงการ” จะพบว่าเป็นการผสมคำระหว่าง คำว่า “การประเมิน” กับคำว่า “โครงการ” ซึ่งทั้งสองคำต่างก็มีความหมายหรือคำจำกัดความเฉพาะของตนเอง ดังนี้

“การประเมิน” หรือ “การประเมินผล” มีความหมายตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Evaluation” ในที่นี้ผู้ประเมินขอใช้คำว่า “การประเมิน” ซึ่งได้มีนักวิชาการให้ความหมายไว้ต่างๆ กันดังนี้

กู๊ด (Good, 1973: 220) กล่าวว่า หมายถึง กระบวนการค้นหาหรือตัดสินคุณค่าหรือจำนวนของบางสิ่งบางอย่าง โดยใช้มาตรฐานของการประเมิน รวมทั้งการตัดสินโดยอาศัยเกณฑ์ภายในและ/หรือ เกณฑ์ภายนอก

บราวน์ (Brown, 1983: 14) กล่าวว่า การตีความหมายในเชิงปฏิบัติการของบุคคลโดยตีค่าตีราคาในสิ่งนั้นเพื่อตอบคำถามว่าดีแค่ไหน

ลินเด็น (Linden, 1984: 5) กล่าวว่า เป็นการตัดสินความสอดคล้องต้องกันระหว่างการปฏิบัติกับวัตถุประสงค์

เวิร์ธเธ็น และแซนด์เลอร์ (Worthen & Sandar, 1973 อ้างอิงใน UNESCO, 1999: 48) กล่าวว่า การประเมินเป็นการกำหนดคุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วย การแสวงหาสารสนเทศเพื่อใช้ในการตัดสินคุณค่าของโครงการเกี่ยวกับผลผลิต กระบวนการและการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการหรือพิจารณาศักยภาพของแนวทางปฏิบัติที่กำหนดขึ้นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

ส. วาสนา ประवालพฤษ์ (2544 : 16) กล่าวว่า เป็นการพิจารณาตรวจสอบคุณค่าของสิ่งที่ประเมิน

ทวีป ศิริธรมี (2545 : 114) กล่าวว่า เป็นกระบวนการในการแสวงหาสารสนเทศเพื่อกำหนดคุณค่าของสิ่งใดๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งดำเนินการอย่างเป็นระบบระเบียบและมีหลักเกณฑ์ที่สมเหตุสมผลเชื่อถือได้

เยาวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี (2546 : 7) กล่าวว่า เป็นคำที่ใช้ในการอธิบายและตัดสินคุณสมบัติบางอย่างของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล รวมทั้งกระบวนการโครงการต่างๆ

สุภาพร พิศาลบุตร (2547 : 222) กล่าวว่า เป็นการวิเคราะห์ตรวจสอบความก้าวหน้าและความสัมฤทธิ์ผลของผลโครงการหรือแผนงานว่ามีมากน้อยเพียงใด สำหรับให้ผู้ที่เกี่ยวข้องสามารถใช้เป็นสารสนเทศ ประกอบการพิจารณาตัดสินใจที่จะดำเนินโครงการหรือแผนงานนั้นต่อไปได้

อย่างไรก็ตาม คำว่า “Evaluation” ในปัจจุบันได้ครอบคลุมความหมายกว้างขึ้น เช่น ในทางการศึกษา “Evaluation” ได้มีผู้นำมาใช้ในด้านการประเมินโครงการต่างๆ รวมทั้งโครงการที่เกี่ยวข้องกับสังคมก็ได้ใช้วิธีการประเมินอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ยังมีความหมายเกี่ยวข้องกับคำอื่นๆ อีกหลายคำ เช่น การวิจัย (Research) การวัดผล (Measurement) การตรวจสอบรายงานผล (Appraisal) การควบคุมดูแล (Monitoring) การประมาณการ (Assessment) และการพิจารณาตัดสิน (Judgment) เป็นต้น ซึ่งคำดังกล่าวอาจสรุปเป็นความหมายหรือคำจำกัดความร่วมกันได้ว่า เป็นการประมาณคุณค่าที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน โดยอาศัยกระบวนการรวบรวมและเตรียมข้อมูลด้วยวิธีการสอบถาม สัมภาษณ์ และวิธีการอื่นๆ แล้วทำการวิเคราะห์เพื่อตัดสินการดำเนินงานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานนั้นมากน้อยเพียงใด เพื่อเสนอให้เป็นทางเลือกประกอบการตัดสินใจต่อไป

“โครงการ” ตามประมวลศัพท์วิชาการ กรมสนธิสัญญาและกฎหมายกระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ. 2528 ระบุไว้ว่า มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Project” ซึ่งได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายในแง่มุมต่างๆ กันดังนี้

เทียนฉาย กิระนันท์ (2537 : 1) กล่าวว่า โครงการ หมายถึง การกะเกณฑ์หรือการเตรียมการเพื่อกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งหรืออาจจะหมายถึงแนวความคิดในเรื่องหนึ่งๆ เพื่อหาทางปฏิบัติหรือดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้นๆ ที่แน่ชัดและมีระบบ

ดิเรก ศรีสุโข (2538 : 8) กล่าวว่า โครงการ หมายถึง ความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะต้องนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุดภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้

ประสิทธิ์ ตงยั้งศิริ (2538 : 15) กล่าวว่า โครงการ หมายถึง กิจกรรมหรืองานที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเพื่อหวังผลประโยชน์ตอบแทน โดยกิจกรรมหรืองานดังกล่าวจะต้องเป็นหน่วยหนึ่งที่สามารถทำการวิเคราะห์วางแผน และนำไปปฏิบัติพร้อมทั้งมีลักษณะแจ้งชัดถึงจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า โครงการ คือ แผนงานที่จัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบเพื่อหาทางดำเนินการใช้ทรัพยากรในการดำเนินงานและคาดหวังที่จะได้ผลตอบแทนอย่างคุ้มค่าภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้ โดยจะต้องมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุดการดำเนินงาน มีพื้นที่ในการดำเนินงานและมีบุคคลหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินงาน

โดยคำว่า **“การประเมิน” (Evaluation)** รวมกับคำว่า **“โครงการ” (Project)** จึงเป็นคำศัพท์ทางวิชาการโดยเฉพาะคำว่า **การประเมินโครงการ (Project Evaluation)** ซึ่งมีความหมายดังต่อไปนี้

เดวิส (Davis, 1974: 272) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า การตรวจสอบวัตถุประสงค์ของโครงการว่าเป็นไปตามเป้าหมาย และบรรลุเป้าหมายตามที่ได้กำหนดไว้ได้หรือไม่เพียงใด

แคสซ์ (Katz, 1978: 5) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า เป็นกระบวนการพิจารณา วิเคราะห์ถึงคุณลักษณะ และคุณภาพของโครงการ

รัทแมน (Rutman, 1982: 21) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้วิธีการวิจัยเพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและมีความเชื่อถือได้ แล้วพิจารณาว่าโครงการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่และคุณภาพของความสำเร็จนั้นเป็นเช่นใด

อัลคิน (Alkin) (Worthen & Sandar, 1987: 150 อ้างถึงใน สุวิมล ติรกันนท์.2544:53) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า เป็นกระบวนการกำหนดขอบเขตการตัดสินใจ การเลือกข้อมูล

เหมาะสม การเก็บรวบรวมข้อมูลตลอดจนการเขียนรายงานสรุปเพื่อให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้ใช้เป็นแนวทางในการเลือกวิธีการปฏิบัติ

ซัคแมน (Suchman) (Stufflebeam & Shinkfield, 1990: 93 อ้างถึงใน สุวิมล ติรกานนท์. 2544:53) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า การให้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ เพื่อการตัดสินใจว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ดีอย่างไร หรือเป็นการค้นหาว่าผลของกิจกรรมที่วางไว้ในโครงการ ประสบความสำเร็จตรงตามวัตถุประสงค์ หรือความมุ่งหมายของโครงการหรือไม่

ครอนบาค (Cronbach) (Worthen & Sandar, 1990: 3 อ้างถึงใน สุวิมล ติรกานนท์. 2544:53) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า เป็นการพิจารณาคุณค่าของสิ่งๆ หนึ่ง ประกอบด้วยการจัดหาสารสนเทศเพื่อตัดสินคุณค่าของแผนงานผลผลิต กระบวนการ เพื่อการบรรลุวัตถุประสงค์ หรือการศึกษาค้นคว้าของทางเลือกต่างๆ ที่ใช้ในการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์

สุภาพร พิศาลบุตร (2547 : 223) ให้ความหมายการประเมินโครงการว่า เป็นกระบวนการในการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลของการดำเนินโครงการ และพิจารณาปัจจัยให้ทราบถึงจุดด้อยของโครงการอย่างมีระบบ แล้วตัดสินใจว่าจะปรับปรุงแก้ไขโครงการนั้นเพื่อการดำเนินงานต่อไปหรือจะยุติการดำเนินงานโครงการนั้นเสีย

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การประเมินโครงการ หมายถึง กระบวนการทางวิทยาศาสตร์หรือการใช้วิธีการวิจัยเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้และวิเคราะห์ข้อมูลของการดำเนินโครงการ เพื่อพิจารณาปัจจัยให้ทราบถึงจุดเด่นหรือจุดด้อยจากโครงการนั้น และตัดสินใจว่าโครงการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ แล้วตัดสินใจว่าจะปรับปรุงแก้ไขโครงการนั้นเพื่อการดำเนินงานต่อไป หรือจะยุติการดำเนินงานโครงการนั้นเสีย

2.2 ความมุ่งหมายและความสำคัญของการประเมินโครงการ ([online] available from: url <http://isc.ru.ac.th/data/ED000123.doc> สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2550)

การประเมินโครงการอย่างมีระบบ ย่อมมีส่วนช่วยให้ผู้บริหารโครงการได้ตระหนักถึงคุณภาพของโครงการที่กำหนดขึ้นไว้ว่าจะสามารถตัดสินใจในการดำเนินการ การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงโครงการนั้น ดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ทุกประการ

การประเมินโครงการมีความมุ่งหมายและมีความสำคัญตามความคิดเห็นของนักวิชาการในแง่มุมต่างๆ ดังต่อไปนี้

- 1) เพื่อให้ทราบว่า การปฏิบัติงานตามโครงการ บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่
- 2) เพื่อที่จะให้ทราบว่า เป้าหมายที่กำหนดไว้เป็นเป้าหมายที่ปฏิบัติได้จริงหรือไม่ และเป็นเป้าหมายที่มีความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด
- 3) เพื่อรวบรวมหลักฐานความจริงและข้อมูลที่จำเป็นเพื่อนำไปสู่การพิจารณาถึงประสิทธิผลของโครงการ
- 4) เพื่อการวิเคราะห์ข้อมูลและข้อเท็จจริงต่างๆ เพื่อนำไปสู่การสรุปผลของโครงการ
- 5) เพื่อเป็นการวิเคราะห์ข้อดีและข้อเสียหรือข้อจำกัดของโครงการ เพื่อการตัดสินใจในการสนับสนุนโครงการ
- 6) เพื่อแสดงให้เห็นถึงเหตุผลที่ชัดเจนของโครงการอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการตัดสินใจว่า ลักษณะใดของโครงการมีความสำคัญมากที่สุด ซึ่งจะต้องทำการประเมินเพื่อหาประสิทธิผล และข้อมูลชนิดใดที่จะต้องรวบรวมไว้เพื่อการวิเคราะห์

- 7) เพื่อการตัดสินใจว่าข้อมูลหรือข้อเท็จจริงใดที่สามารถนำไปใช้ได้
- 8) เพื่อพิจารณาถึงคุณค่าและการคาดคะเนคุณประโยชน์ของโครงการ
- 9) เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจในการพัฒนาปรับปรุงโครงการให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
- 10) เพื่อเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารโครงการ

อนึ่งระลึกเสมอว่าการประเมินโครงการมิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการพิสูจน์หรือตรวจสอบโครงการ แต่เป็นการกระทำเพื่อปรับปรุงแก้ไขส่วนบกพร่องของโครงการเป็นสำคัญดังข้อเขียนของสตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam) ที่ว่า

“ความมุ่งหมายที่สำคัญของการประเมินโครงการมิใช่เพื่อการพิสูจน์ แต่เพื่อการปรับปรุง (The most important purpose of program evaluation is not to prove but to improve)”

จากความมุ่งหมายของการประเมินโครงการดังที่ได้กล่าวข้างต้นสามารถสรุปถึง **ความสำคัญหรือคุณประโยชน์ของการประเมินโครงการได้** ดังนี้

1) การประเมินโครงการ จะช่วยให้การกำหนดวัตถุประสงค์ และมาตรฐานของการดำเนินงานมีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือ ก่อนที่โครงการจะได้รับการสนับสนุนให้นำไปใช้ย่อมจะได้รับการตรวจสอบอย่างละเอียดจากผู้บริหารและผู้ประเมิน ส่วนใดที่ไม่ชัดเจน เช่น วัตถุประสงค์หรือมาตรฐานในการดำเนินงาน หากขาดความแน่นอนแจ่มชัดจะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้มีความถูกต้องชัดเจนเสียก่อน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าการประเมินโครงการมีส่วนช่วยทำให้โครงการมีความชัดเจนและสามารถที่จะนำไปปฏิบัติได้อย่างได้ผลมากกว่าโครงการได้รับการประเมิน

2) การประเมินโครงการช่วยให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างคุ้มค่าหรือเกิดประโยชน์เต็มที่ ทั้งนี้เพราะการประเมินโครงการจะต้องวิเคราะห์ทุกส่วนของโครงการ ข้อมูลใดหรือปัจจัยใดที่เป็นปัญหาจะได้รับการจัดสรรให้อยู่ในจำนวนหรือปริมาณที่เหมาะสมเพียงพอแก่การดำเนินงานทรัพยากรที่ไม่จำเป็นหรือมีมากเกินไปจะได้รับการตัดทอน และทรัพยากรใดที่ขาดจะได้รับการจัดหาเพิ่มเติม ฉะนั้นการประเมินโครงการจึงมีส่วนที่ทำให้การใช้ทรัพยากรของโครงการเป็นไปอย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพ

3) การประเมินโครงการช่วยให้แผนงานบรรลุวัตถุประสงค์ ดังได้กล่าวแล้วว่าโครงการเป็นส่วนหนึ่งของแผน ดังนั้นเมื่อโครงการได้รับการตรวจสอบวิเคราะห์ปรับปรุงแก้ไขให้ดำเนินการไปด้วยดี ย่อมจะทำให้แผนงานดำเนินไปด้วยดีและบรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ หากโครงการใดโครงการหนึ่งมีปัญหาในการนำไปปฏิบัติย่อมกระทบกระเทือนต่อแผนงานทั้งหมดโดยส่วนรวม ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการประเมินโครงการมีส่วนช่วยทำให้โครงการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมหมายถึงการประเมินโครงการมีส่วนช่วยให้แผนงานบรรลุถึงวัตถุประสงค์และดำเนินงานไปด้วยดีเช่นเดียวกัน

4) การประเมินโครงการมีส่วนช่วยในการแก้ปัญหาอันเกิดจากผลกระทบ (Impact) ของโครงการ และทำให้โครงการมีข้อที่เกิดความเสียหายลดน้อยลง ดังตัวอย่างโครงการเขื่อนน้ำโจนซึ่งในการสร้างถนนเพื่อไปสู่สถานที่สร้างเขื่อนนั้นต้องผ่านป่าไม้ธรรมชาติ ทำให้เกิดการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและสัตว์ป่าหลายชนิดซึ่งอาจต้องสูญพันธุ์ โดยการประเมินโครงการจะช่วยให้เกิดโครงการป้องกันรักษาป่า และโครงการอนุรักษ์และอพยพสัตว์ป่าขึ้นเพื่อการแก้ปัญหา เป็นต้น ด้วยตัวอย่างและเหตุผลดังกล่าวจึงถือได้ว่าการประเมินโครงการมีส่วนในการช่วยแก้ปัญหาได้

5) การประเมินโครงการมีส่วนช่วยอย่างสำคัญในการควบคุมคุณภาพของงานดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การประเมินโครงการเป็นการตรวจสอบและควบคุมชนิดหนึ่งซึ่งดำเนินงานอย่างมีระบบและมีความเป็นวิทยาศาสตร์อย่างมาก ทุกอย่างของโครงการและปัจจัยทุกชนิดที่ใช้ในการดำเนินงานจะได้รับการวิเคราะห์อย่างละเอียดกล่าวคือ ทั้งข้อมูลนำเข้า (Inputs) กระบวนการ (Process) และผลงาน (Outputs) จะได้รับการตรวจสอบประเมินผลทุกขั้นตอนส่วนใดที่เป็นปัญหาหรือไม่มีคุณภาพจะได้รับการพิจารณาย้อนกลับ

(Feedback) เพื่อให้มีการดำเนินงานใหม่จนกว่าจะเป็นไปตามมาตรฐานหรือเป้าหมายที่ต้องการ ดังนั้น จึงถือได้ว่าการประเมินผลเป็นการควบคุมคุณภาพของโครงการ

6) การประเมินโครงการมีส่วนในการสร้างขวัญและกำลังใจให้ผู้ปฏิบัติตามโครงการเพราะการประเมินโครงการมิใช่เป็นการควบคุมบังคับบัญชาหรือสั่งการ แต่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เพื่อการปรับปรุงแก้ไขและเสนอแนะวิธีการใหม่ๆ เพื่อใช้ในการปฏิบัติโครงการ อันย่อมจะนำมาซึ่งผลงานที่ดีเป็นที่ยอมรับของผู้เกี่ยวข้องทั้งปวง โดยลักษณะเช่นนี้ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติมีกำลังใจ มีความพึงพอใจ และมีความตั้งใจ กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติงานต่อไปและมากขึ้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าการประเมินโครงการมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างขวัญ กำลังใจและความพึงพอใจในการปฏิบัติงาน

7) การประเมินโครงการช่วยให้การตัดสินใจในการบริหารโครงการกล่าวคือ การประเมินโครงการจะทำให้ผู้บริหารได้ทราบถึงอุปสรรคปัญหาข้อดี ข้อเสีย ความเป็นไปได้และแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข การดำเนินการโครงการ โดยข้อมูลดังกล่าวแล้วจะช่วยให้ผู้บริหารตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการนั้นต่อไป หรือจะยุติโครงการนั้นเสีย นอกจากนั้นผลของการประเมินโครงการอาจเป็นข้อมูลอย่างสำคัญในการวางแผน หรือการกำหนดนโยบายของผู้บริหารและฝ่ายการเมือง

2.3 ประเภทของการประเมินโครงการ

การจำแนกประเภทของการประเมินโครงการ ได้มีผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษา แต่ละท่านมีแนวคิดในการจัดแบ่งประเภทของการประเมินโครงการแตกต่างกัน อาทิ ซีเพอร์ชาดและเฮนเดอร์สัน (Seeperad and Henderson, 1984; 184-186) แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) การประเมินแบบไม่เป็นระบบและเป็นระบบ 2) การประเมินขณะดำเนินโครงการและหลังสิ้นสุดโครงการ และ 3) การกำกับดูแลและการประเมินผล ส่วนมอลเลตต์ (Mollett, 1990: 192-193) ก็แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) การประเมินผลระหว่างการประเมินโครงการ 2) การประเมินผลพิเศษ และ 3) การประเมินผลหลังสิ้นสุดโครงการ สำหรับศูนย์การศึกษาการประเมินผลหรือ Center for the Study of Evaluation (CSE) แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ 1) การประเมินความต้องการหรือความจำเป็น 2) การประเมินการวางแผนโครงการ 3) การประเมินผลระหว่างการดำเนินงานหรือการประเมินกระบวนการ และ 4) การประเมินผลลัพธ์สุดท้าย (Lynn and Fitz-Gibbon, 1978: 8) และลิน พันธ์พิณิจ (2547: 312) แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ 1) การประเมินผลก่อนเริ่มโครงการ 2) การประเมินผลการวางแผนโครงการ 3) การประเมินผลระหว่างการดำเนินโครงการ และ 4) การประเมินผลหลังสิ้นสุดโครงการ

สำหรับผู้ประเมินเองได้มีความคิดเห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ พรนภา เมธาวีวงศ์ ที่จำแนกการประเมินโครงการออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้ (พรนภา เมธาวีวงศ์.[online] available from: url [http://www.dnp.go.th/research and thesis/total_ebdm/ebdm% สืบค้นเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2549](http://www.dnp.go.th/research%20and%20thesis/total_ebdm/ebdm%20สืบค้นเมื่อวันที่%2020%20สิงหาคม%202549))

1. จำแนกตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการประเมิน มีนักวิชาการแยกแยะประเภทของการประเมินลักษณะนี้ไว้ว่ามีหลายประเภท อาทิ 4 ประเภทบ้าง 7 ประเภทบ้าง หรือ 8 ประเภทบ้าง โดยมีหลักใหญ่คล้ายคลึงกัน ในที่นี้ขอนำเสนอ 8 ประเภท ดังนี้คือ การประเมินความต้องการที่จำเป็น (Need Assessment) การประเมินประสิทธิภาพ (Efficiency Evaluation) การประเมินความพยายาม (Effort Evaluation) การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) การประเมินผลการปฏิบัติ (Performance Evaluation) การติดตามผลอย่างต่อเนื่อง (Continuous Monitoring) การประเมินผลผลิต (Product Evaluation) การประเมินผลลัพธ์ (Outcome Evaluation) และการประเมินผลกระทบ (Impact Evaluation) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) **การประเมินความต้องการที่จำเป็น (Need Assessment)** คือ การประเมินผลเกี่ยวกับการกำหนดปัญหาและความต้องการของผู้ใช้โครงการ โดยการตอบคำถามต่างๆ เหล่านี้ เช่น มีปัญหาเกิดขึ้นหรือไม่ เป็นปัญหาเร่งด่วนขนาดไหน ปัญหานั้นสอดคล้องกับนโยบายหรือไม่ ใช้แผนหรือโครงการนี้แก้ไขปัญหาได้จริงหรือไม่ แผนหรือโครงการเล็กหรือใหญ่ไปสำหรับปัญหา แผนหรือโครงการแก้ปัญหาระยะสั้นหรือระยะยาว แผนหรือโครงการแก้ปัญหาในลักษณะเป็นช่วงเวลา (series) หรือเป็นแบบไขว้ (Cross section)

2) **การประเมินความพยายาม (Effort Evaluation)** คือ การประเมินผลการใช้ทรัพยากร (Resources) หรือเป็นการประเมินที่เน้นปัจจัยนำเข้า (Inputs) เช่น คน เงิน วัสดุ และเวลาในการผสมผสานเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ (Outcome) โดยการตอบคำถามเกี่ยวกับ ประเภทและคุณภาพของบุคลากรที่ต้องการ ความต้องการใช้ทรัพยากร ประเภทและจำนวนเงินทุน แหล่งเงิน เงื่อนไขต่างๆ ระยะเวลา

3) **การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation)** หรือจะเรียกว่า การประเมินการปฏิบัติ (Program Operation Evaluation) ก็ได้ เป็นการศึกษาถึงการปฏิบัติงานภายในระบบของโครงการ หรือศึกษากระบวนการที่แสดงให้เห็นว่าโครงการทำงานอย่างไร มีการนำทรัพยากรมาผสมผสานอย่างไรจึงจะเกิดเป็นผลผลิต ผลลัพธ์และบริการของโครงการ คุณภาพทรัพยากรเป็นอย่างไร และปัจจัยที่อยู่ในการควบคุมของผู้จัดการโครงการ ศึกษาถึงการบริหารโครงการทั้งในแง่ผลการปฏิบัติงานบุคลากร ระบบสื่อข้อความ การจัดการองค์การ เทคนิคต่างๆ และปัญหาการบริหารงานภายใน ฯลฯ

4) **ประเมินผลการปฏิบัติงาน (Performance Evaluation)** คือ การศึกษาว่าวัตถุประสงค์โดยทั่วไปของโครงการ สอดคล้องกับความต้องการของสังคมหรือไม่ (Appropriateness equity and responsiveness) ผลของโครงการคุ้มกับเงินลงทุนหรือไม่ (Economic Efficiency) โครงการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการหรือไม่ (Effectiveness) การปฏิบัติงานภายในของโครงการมีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ (Technology Efficiency) ขอบเขตและขนาดของผลกระทบโครงการสอดคล้องกับความต้องการหรือไม่

ทั้งนี้ Appropriateness หรือคุณค่าของวัตถุประสงค์ของโครงการ ผู้ประเมินจะต้องทดสอบดูว่า วัตถุประสงค์ของโครงการเหมาะสมและมีคุณค่าต่อสังคมหรือชุมชนหรือลูกค้านั้นหรือไม่โดยพิจารณา 2 ประเด็นคือ 1) Equity หมายถึง การกระจายรายจ่ายและรายได้อย่างเป็นธรรมหรือไม่ และ 2) Responsiveness หมายถึง การพิจารณาว่าโครงการมีความไวต่อความต้องการของสังคมหรือชุมชนหรือไม่

5) **การติดตามผลอย่างต่อเนื่อง (Continuous Monitoring)** หมายถึง การศึกษาและตรวจสอบการใช้ทรัพยากรทางการบริหารและการจัดการในการปฏิบัติงาน เพื่อกำกับให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ ดังนั้น การติดตามผลอย่างต่อเนื่องจึงเป็นศึกษาและตรวจสอบในเรื่องเกี่ยวกับการนำแผนงานไปปฏิบัติ (Program Implementation) และการปฏิบัติตามแผนงาน (Program Operation)

6) **การประเมินผลผลิต (Output Evaluation)** หมายถึง การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมต่างๆ (Activities) และการใช้ทรัพยากร (Resources) เพื่อให้ได้ผลผลิต (Output) ในรูปผลิตภัณฑ์หรือบริการ (Product or service) ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการประเมินเพื่อให้ทราบว่าโครงการบรรลุเป้าหมายหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

7) **การประเมินผลลัพธ์ (Outcome Evaluation)** หมายถึง การประเมินความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมต่างๆ การใช้ทรัพยากร และผลผลิต เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ (Outcomes) ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการประเมินให้ทราบว่าโครงการบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด

8) การประเมินผลกระทบ (Impact Evaluation) หมายถึง การประเมินถึงผลการกระทำของโครงการที่มีต่อผลลัพธ์ (Outcome) และผลลัพธ์ที่มีต่อผลกระทบ ถ้าผลของโครงการที่มีต่อผลกระทบล้มเหลวแล้ว ผลของผลลัพธ์ที่มีต่อผลกระทบต้องล้มเหลวด้วย ความล้มเหลวชนิดนี้บางครั้งเรียกว่า Theory Failure

การประเมินผลในเรื่อง Need Assessment และ Effort Evaluation มักดำเนินการในระยะก่อนทำโครงการหรือที่เรียกว่า Project Appraisal การประเมินผลในเรื่องของ Process Evaluation หรือ Program Operation Evaluation และ Performance Evaluation และ Continuous Monitoring เป็นการประเมินผลในระหว่างโครงการ ส่วนการประเมินผลในเรื่องของ Outcome Evaluation และ Impact Evaluation เป็นการประเมินในตอนท้ายโครงการ

2. จำแนกตามระยะเวลาที่ประเมิน เป็นการประเมินที่สัมพันธ์กับวงจรโครงการ คือ การประเมินทั้งก่อนดำเนินโครงการ ขณะดำเนินโครงการ และเมื่อสิ้นสุดโครงการ

1) การประเมินก่อนตกลงใจให้มีการทำงาน (Pre-evaluation)

การประเมินก่อนตกลงใจให้มีการทำงานนี้ เป็นการประเมินเพื่อตัดสินใจเพื่อเลือกโครงการ เป็นความพยายามตรวจสอบในขั้นต้น เพื่อให้มีการตัดสินใจจัดทำโครงการที่คาดว่าจะให้ผลตอบแทนคุ้มค่า ให้ได้โครงการที่มีผลได้หรือผลตอบแทนสูง หรือให้ได้โครงการที่มีความเหมาะสมมากที่สุด

การประเมินเพื่อตัดสินใจหรือเพื่อหาข้อสรุปสำหรับการตัดสินใจเลือกโครงการนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันตามแนวคิดหรือจุดเน้นของการประเมิน ส่วนใหญ่มักนิยมเรียกกันว่า การวิเคราะห์โครงการ คำศัพท์ในภาษาอังกฤษมีใช้หลายคำแต่ที่ใช้มากได้แก่ Project Appraisal และ Project Analysis ในวงการธุรกิจอุตสาหกรรมก็มีวิธีการเฉพาะของตนเองเรียกว่า Feasibility Study หรือการศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ ในโครงการขนาดใหญ่ทางด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมซึ่งต้องลงทุนเป็นจำนวนมาก มักจะมีการศึกษาสำรวจเพิ่มขึ้นก่อนอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า Pre-feasibility Study ส่วนในด้านการวางแผนทั่วไปมักจะเรียกว่า การศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ หรือการวิเคราะห์โครงการเพื่อการวางแผน

ไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุดก็คือ การศึกษาวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปเพื่อตัดสินใจเลือกทำโครงการใดโครงการหนึ่ง เป็นการประเมินหรือคาดคะเนผลได้ก่อนตกลงใจให้ดำเนินงานนั่นเอง โดยหลักการกว้างๆ การประเมินในขั้นนี้จะเน้นการพิจารณาใน 3 เรื่องใหญ่ๆ คือ

- ก. ความเหมาะสมของโครงการ
- ข. ผลตอบแทนจากการดำเนินโครงการ
- ค. ผลอื่นที่คาดว่าจะเกิดตามมาจากการดำเนินโครงการนั้นๆ

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า การประเมินก่อนการตกลงใจให้มีการดำเนินงานโครงการใดโครงการหนึ่ง โดยเฉพาะ มักจะประกอบด้วยเรื่องสำคัญ ที่อย่างน้อยจะต้องชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและความเหมาะสมของโครงการ ความสอดคล้องกับนโยบายและปัญหา ชี้ให้เห็นถึงคุณค่าและผลตอบแทนจากการดำเนินโครงการที่ก้าวไปอีกขั้นหนึ่งก็จะพิจารณาถึงผลอื่นๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ จะเห็นได้ว่าข้อมูลสารสนเทศเหล่านี้ เมื่อใช้ประกอบกันจะช่วยให้มีการตัดสินใจเลือกโครงการได้ดียิ่งขึ้น และทั้งเพื่อประโยชน์ในการวางแผนและการดำเนินการนั้นโดยตรง

2) การประเมินขณะดำเนินงานตามโครงการ (On-going Evaluation)

การประเมินในส่วนนี้ โดยหลักส่วนสำคัญจะเป็นเรื่องการติดตามการปฏิบัติงานเพื่อดูว่ากระบวนการดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่วางไว้หรือไม่ เป็นการติดตามตรวจสอบและควบคุมการดำเนินงานโครงการเพื่อให้ได้มีการดำเนินงานตามแผนอย่างมีประสิทธิภาพ หรือเพื่อหาทางแก้ไข ปรับปรุง ให้การดำเนินงานที่

ผิดพลาดบกพร่องให้ได้รับการแก้ไขทันที และช่วยในการดำเนินการตามแผนมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น เป็นการหาทางปรับปรุงแก้ไขขณะดำเนินงาน (Mid course Correction) นั้นเอง

การประเมินขณะดำเนินโครงการนี้ นอกจากเพื่อค้นหาหนทางในการแก้ไขปรับปรุงให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยพิจารณาจากปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นขณะดำเนินงานแล้วผลของการประเมินยังอาจใช้เป็นข้อมูลป้อนกลับ (Feedback Information) เพื่อประโยชน์ในการทบทวน (Review) เพื่อกำหนดแผนและการปฏิบัติเสียใหม่ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

การประเมินในระหว่างการดำเนินโครงการนี้ ในด้านการบริหารโครงการถือเป็น Mid - Course Evaluation เป็นส่วนหนึ่งของระบบติดตามควบคุมและกำกับการปฏิบัติงาน (Monitoring & Control) ซึ่งมักจะมีแผนเฉพาะในการประเมินผลตามจุดต่างๆ และแผนการประเมินมักจะแปรไปตามลักษณะของแต่ละโครงการ การประเมินซึ่งประยุกต์ใช้ในลักษณะนี้นักวิชาการทางด้านการศึกษาจะนิยมเรียกว่า Formative Evaluation เป็นการประเมินการดำเนินงานเพื่อสร้างหรือปรับปรุงแบบแผนการดำเนินงานที่ดำเนินอยู่ให้ดียิ่งขึ้นเหมาะสมยิ่งขึ้นหรือมีประสิทธิภาพสูงยิ่งขึ้น

3) การประเมินผลเมื่อสิ้นสุดโครงการ (End - o - project Evaluation)

การประเมินในส่วนนี้จะเป็นการประยุกต์ใช้หลักการประเมินเพื่อตรวจสอบว่าการดำเนินงานตามโครงการหรือแผนงาน ซึ่งได้มีการตัดสินใจอนุมัติให้จัดทำและได้มีการจัดสรรทรัพยากรสนับสนุนแล้วนั้นว่าบรรลุจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของโครงการอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่เพียงใด ในแวดวงวิชาการประเมินผลมักจะมีนิยมเรียกว่า Summative Evaluation เป็นการประเมินสรุปผลรวมจากการดำเนินงานทั้งหมดของโครงการว่าได้ผลหรือไม่อย่างไร เป็นส่วนสำคัญ

หลักและวิธีการสำคัญในการประเมินส่วนนี้ ส่วนใหญ่แล้วในขั้นพื้นฐานมักจะนำเอาจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของโครงการมาเป็นจุดตั้ง เป็นหลักพื้นฐานสำหรับพิจารณาเปรียบเทียบผลสำเร็จในการดำเนินงานตามโครงการนั้นว่าที่ปฏิบัติได้จริงๆ สอดคล้องกับที่ตั้งไว้หรือกำหนดไว้แต่ต้นหรือไม่ เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร เป็นการวัดผลการทำงานจริงๆ เปรียบเทียบกับผลที่คาดหวังไว้ ซึ่งได้กำหนดไว้ตั้งแต่ตอนที่มีการอนุมัติให้จัดทำโครงการนั้นๆ ขึ้น

สรุปได้ว่า โดยหลักการทั่วไปทางด้านการบริหารโครงการนั้น การประเมินผลภายหลังจากการดำเนินโครงการเสร็จสิ้นแล้ว หลักสำคัญจะเป็นการประเมินเพื่อสรุปรวมว่าผลการปฏิบัติตามโครงการนั้นเป็นอย่างไร ทำไม่จึงเป็นเช่นนั้น ส่วนวิธีดำเนินการประเมินอาจกระทำทันทีเมื่อโครงการเสร็จสิ้น หรืออาจจะจัดกระทำในระบบติดตามผล (Follow - up Studies) เพื่อดูว่าเมื่อดำเนินการโครงการเสร็จสิ้นแล้วผลผลิตของโครงการเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ก็ได้ หรือจะเป็นการประเมินทั้งสองส่วนควบคู่กันไป ทั้งนี้แล้วแต่การออกแบบการประเมินสำหรับโครงการนั้นๆ

ผลที่เป็นผลพลอยได้ที่สำคัญควบคู่กับรายงานการประเมินผลสำเร็จของโครงการทุกครั้ง คือ การประมวลปัญหาและอุปสรรคตลอดจนบทเรียนที่ได้จากการดำเนินโครงการนั้น และข้อเสนอแนะในการแก้ไขปรับปรุงสำหรับการบริหารรายละเอียดดังกล่าว ในส่วนนี้นิยมจัดทำเพิ่มเติมขึ้นในรายงานการประเมินก็เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณา หรือเพื่อเป็นประโยชน์ในการดำเนินโครงการในลักษณะเดียวกัน หรือดำเนินโครงการในลักษณะที่ใกล้เคียงกันในโอกาสต่อไป

4) การประเมินผลกระทบ (Impact Studies)

แต่การประเมินผลกระทบในส่วนนี้ จะเป็นส่วนที่มีสภาพคล้ายๆ กับการประเมินผลรวมหรือ Summative Evaluation คือ มักจะมีการประเมินหรือเป็นการศึกษาวิเคราะห์กันต่อเมื่อการดำเนินโครงการนั้นๆ เสร็จเรียบร้อยไประยะหนึ่งแล้ว สำเร็จไปถึงระยะที่คาดว่าจากการดำเนินโครงการนั้นนอกจากได้ผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของโครงการโดยตัวของมันเองแล้ว การดำเนินโครงการหรือ

ผลสำเร็จตามโครงการนั้นอาจก่อให้เกิดผลพิเศษอื่นใดตามมา เป็นการค้นหาว่าการดำเนินงานและความสำเร็จของโครงการนั้นมีผลกระทบต่อสิ่งอื่นๆ (Impact) อย่างไรบ้าง ก่อให้เกิดผลพลอยได้หรือพลอยเสีย หรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแนวทางใหม่ๆ วิธีการปฏิบัติหรือวิถีชีวิตใหม่ๆ ตลอดจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมทางสังคมและสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างใดหรือไม่ เป็นต้น

การศึกษาผลเชิงกระทบที่กำลังจะมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในอนาคต ในด้านการบริหารโครงการ การศึกษาผลที่เกิดตามมาจากการทำโครงการจึงมักจะเรียกชื่อว่า Impact Studies หรือ Impact Analysis

สิ่งที่ไม่ควรละเลยในการประเมินหรือในการวางแผนการประเมินแต่ละครั้งคือการกำหนดความเหมาะสมและผลตอบแทนจากการลงทุนในการดำเนินงานการประเมินหรือต้องมีการคำนึงถึงเรื่องการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการประเมิน หรือในแผนงานการประเมินในส่วนต่างๆ ในกรณีต่างๆ เพราะจุดสำคัญที่ต้องการจากการประเมินคือ ข้อมูลและสารสนเทศที่มีประโยชน์ต่อการตัดสินใจ ต่อการวางแผนและการบริหารโครงการ นั่นก็คือ การประเมินความเหมาะสมของโครงการในลักษณะ Pre-evaluation โครงการประเมินของตนเองก่อนนั่นเองด้วยเสมอ

2.4 รูปแบบของการประเมินโครงการ

(สิน พันธุ์พินิจ, 2547 : 312-317 และ เยาวดี รวงชัยกุล วิบูลย์ศรี , 2546 : 56-62)

รูปแบบของการประเมินหรือตัวแบบของการประเมิน (Model of program evaluation) มีหลายรูปแบบ เช่น การประเมินโดยยึดวัตถุประสงค์ (goal-oriented evaluation) การประเมินโดยยึดการตัดสินใจ (decision-oriented evaluation) และการประเมินโดยไม่ยึดวัตถุประสงค์ (goal-free evaluation) (Lynn and Fitz-Gibbon , 1978 : 7) นอกจากนี้ยังมีตัวแบบของเบนเนตต์ (Bennett's model) ซึ่งเป็นการประเมินเชิงประจักษ์ (Mashall , 1990 : 36) ตัวแบบยึดวัตถุประสงค์ของไทเลอร์ (Tyler's goal-based model) ที่สตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam) และเพื่อนของเขาพัฒนาขึ้น ซึ่งรูปแบบของการประเมินหรือตัวแบบของการประเมินนั้นมีวัตถุประสงค์เฉพาะของการใช้ในการประเมินที่ที่แตกต่างกัน และล้วนมีจุดเด่นจุดด้อยและข้อคิดในการนำไปใช้ไม่เหมือนกัน ดังนั้นการประเมินโครงการหนึ่งๆ จึงไม่ควรยึดติดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมและวัตถุประสงค์ของการประเมินโครงการรวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ที่เอื้อต่อการใช้รูปแบบนั้นๆ และประโยชน์ที่จะได้รับจากการใช้รูปแบบนั้นๆ เป็นสำคัญควบคู่กันด้วย ดังนั้นตัวแบบที่ผู้ประเมินสนใจที่จะนำมาใช้ในการประเมินโครงการส่งเสริมการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ตัวแบบชิปปี้ (CIPP Model) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

แนวคิดและโมเดลชิปปี้ในการประเมินของสตัฟเฟิลบีม (Stufflebeam's CIPP Model)

ในปี ค.ศ. 1971 สตัฟเฟิลบีมและคณะได้เขียนหนังสือทางการประเมินออกมาหนึ่งเล่มชื่อ "Education Evaluation and Decision Making" หนังสือเล่มนี้ได้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาของไทย เพราะได้ให้แนวคิดและวิธีการทางการวัดและประเมินผลการศึกษาไว้อย่างน่าสนใจและทันสมัยด้วย นอกจากนี้ สตัฟเฟิลบีมก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับการประเมินและรูปแบบของการประเมินอีกหลายเล่มอย่างต่อเนื่อง จึงกล่าวได้ว่า ท่านผู้นี้ได้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทฤษฎีการประเมิน จนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน

โดยสตัฟเฟิลบีมและคณะ ได้แบ่งการประเมินออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การประเมินบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context Evaluation: C)
2. การประเมินตัวป้อนเข้า (Input Evaluation: I)
3. การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation: P)
4. การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation: P)

โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงวิธีการ เทคนิค และประโยชน์ที่ใช้ในการประเมินแบบซิปป (CIPP)

ประเภทการประเมินและ วัตถุประสงค์	วิธีการประเมิน	วิธีการประเมิน
<p>1. การประเมินบริบทหรือสภาวะแวดล้อม (Context Evaluation: C)</p> <p>ประเมินสภาพแวดล้อม ความต้องการ ปัญหาและโอกาสตลอดจนทรัพยากรที่จะเอื้ออำนวยและสามารถนำไปใช้ได้</p> <p>เพื่อนิยามเชิงปฏิบัติการของบริบท จำแนกและประเมินความต้องการ โอกาส วิเคราะห์ปัญหาแล้วนำเสนอแนะมาใช้ในการตัดสินใจวางแผน และกำหนดวัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับผลลัพธ์สุดท้ายของโครงการ</p>	<p>อธิบายบริบทต่างๆ โดยเปรียบเทียบปัจจัยป้อนกับผลลัพธ์ที่คาดหวังและเกิดขึ้นจริง สิ่งที่เกิดขึ้นกับความเป็นไปได้ของความสามารถของระบบ แล้ววิเคราะห์สาเหตุของความบกพร่องระหว่างความเป็นจริงกับความคาดหวัง</p>	<p>ใช้ประกอบการตัดสินใจในการวางแผน การเลือกโครงการ การกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และการกำหนดวัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับปัญหาเมื่อต้องการเปลี่ยนแปลงวางแผน</p>
<p>2. การประเมินตัวป้อนเข้า (Input Evaluation : I)</p> <p>ประเมินความสามารถของระบบ ยุทธวิธีและวิธีการนำยุทธวิธีของปัจจัยป้อนตลอดจนปัญหาและอุปสรรค การจัดอุปสรรคของทรัพยากรหรือปัจจัยป้อน</p> <p>เพื่อจำแนกและประเมินความสามารถของระบบ ปัจจัยป้อน ยุทธวิธี และการนำยุทธวิธีไปปฏิบัติ</p>	<p>อธิบายและวิเคราะห์ตัวแปรด้านมนุษย์ ทรัพยากร วัสดุ อุปกรณ์ แนวทางการใช้ยุทธวิธี และการดำเนินงาน เพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในด้านเศรษฐกิจและความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ</p>	<p>เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจ กำหนดโครงสร้าง การดำเนินงาน การเลือกแหล่งสนับสนุนทรัพยากร ยุทธวิธี วิธีดำเนินงาน และกำหนดโครงสร้างการเปลี่ยนแปลงและแผนการดำเนินงาน</p>

ประเภทการประเมินและ วัตถุประสงค์	วิธีการประเมิน	วิธีการประเมิน
<p>3. การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation : P)</p> <p>ประเมินการดำเนินการหรือการวัดระหว่างการผลิตหรือการนำโครงการไปปฏิบัติ เพื่อจำแนกปัจจัยต่างๆ ในกระบวนการหาข้อบกพร่องกระบวนการนำโครงการไปปฏิบัติแล้วนำเสนอมาพิจารณาประกอบก่อนการตัดสินใจดำเนินโครงการ และคงไว้ซึ่งกิจกรรมและวิธีการของโครงการ</p>	<p>กำกับดูแลศักยภาพของการจัดอุปสรรค และสิ่งที่ไม่สามารถคาดคะเน โดยใช้สารสนเทศเฉพาะเรื่องประกอบการตัดสินใจ และอธิบายกระบวนการของโครงการที่ดำเนินได้จริง</p>	<p>เป็นประโยชน์ในการตัดสินใจนำโครงการไปปฏิบัติ การหาจุดเด่นจุดด้อย การปรับปรุงยุทธวิธีและกระบวนการดำเนินงานเพื่อควบคุมการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ</p>
<p>4. การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation : P)</p> <p>การประเมินผลผลิต การเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงทักษะ ทักษะคติ หรือผลกระทบของโครงการ เพื่อเปรียบเทียบว่าผลผลิตจากโครงการสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์บริบทและกระบวนการระหว่างดำเนินการและหลังเสร็จสิ้นโครงการ</p>	<p>การกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการและเกณฑ์การวัดให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ มาตรฐานการแปลความของผลลัพธ์สุดท้ายในเรื่องบริบทปัจจัยป้อน และสารสนเทศของกระบวนการ</p>	<p>เป็นประโยชน์การทบทวนการตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการต่อไป ยุติ ขยาย หรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจกรรมให้สอดคล้องกับกระบวนการอย่างชัดเจน</p>

การจัดประเภทของการประเมินดังกล่าว แสดงถึงการประเมินที่พยายามให้ครอบคลุมกระบวนการทำงานในทุกๆ ขั้นตอน ตามแนวคิดที่รู้จักกันดีในนามว่า “CIPP”

สิ่งที่ควบคู่กับการประเมินทั้ง 4 ประเภทข้างต้น ได้แก่ การตัดสินใจเพื่อดำเนินการใดๆ ซึ่งสามารถจะแบ่งออกได้อีก 4 ประเภทเช่นกัน คือ

1) การตัดสินใจเพื่อการวางแผน

เป็นการตัดสินใจที่อาศัยการประเมินสภาวะแวดล้อม มีบทบาทสำคัญคือ การกำหนดวัตถุประสงค์ของโครงการให้สอดคล้องกับแผนในการดำเนินงาน

2) การตัดสินใจเพื่อกำหนดโครงสร้างของโครงการ

เป็นการตัดสินใจที่อาศัยการประเมินตัวป้อน มีบทบาทสำคัญคือ การกำหนดโครงสร้างของแผนงานและขั้นตอนการทำงานต่างๆ ของโครงการ

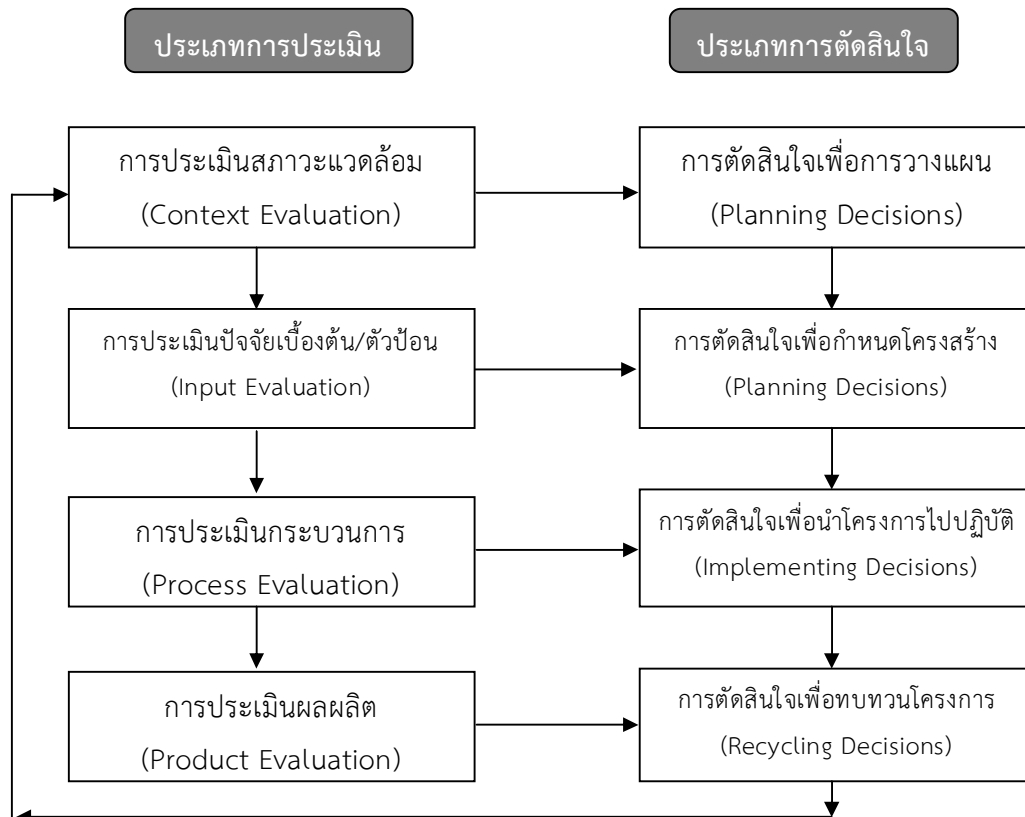
3) การตัดสินใจเพื่อนำโครงการไปปฏิบัติ

เป็นการตัดสินใจที่อาศัยการประเมินกระบวนการ มีบทบาทสำคัญ คือ ควบคุมการทำงานให้เป็นไปตามแผนที่กำหนด และเพื่อปรับปรุงแก้ไขแนวทางการทำงานให้ได้ผลดีที่สุด

4) การตัดสินใจเพื่อการทบทวนโครงการ

เป็นการตัดสินใจที่อาศัยผลจากการประเมินที่เกิดขึ้น มีบทบาทหลักคือ การตัดสินใจเกี่ยวกับการยุติ ล้มเลิก หรือขยายโครงการในช่วงเวลาต่อไป

แนวคิดและเป้าหมายของการประเมินตามที่สตีฟเฟิลบีมได้เสนอมาแล้วนั้นก็เพื่อประโยชน์ต่อการตัดสินใจในการดำเนินโครงการแต่ละประเภท จะต้องเอื้ออำนวยต่อการนำไปตัดสินใจ ดังรูปแบบความสัมพันธ์ต่อไปนี้

แผนภูมิ 1 แสดงความสัมพันธ์ของการตัดสินใจและประเภทของการประเมินตามโมเดลของสตีฟเฟิลบีม

กล่าวโดยสรุปแล้ว การประเมินผลตามตัวแบบชิปปี้จะเน้น 3 จุด คือ

1. การประเมินผลเป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องและเป็นกระบวนการเชิงระบบ
2. ประกอบด้วยขั้นตอนการกำหนดคำถามและคำตอบที่ต้องการอย่างเฉพาะเจาะจงการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องและเผยแพร่สารสนเทศแก่ผู้ทำหน้าที่ตัดสินใจวางแผนและพัฒนาโครงการ
3. การประเมินผลสนับสนุนกระบวนการตัดสินใจทั้งในลักษณะเป็นทางเลือกและการตัดสินใจตามที่กำหนดไว้

และการประเมินผลตามตัวแปลชิปปี้เอื้อประโยชน์ในการตัดสินใจ 4 ด้าน คือ

1. การตัดสินใจในการวางแผนอันเกี่ยวข้องกับการเลือกเป้าหมายและวัตถุประสงค์

2. การตัดสินใจกำหนดโครงสร้างโครงการในการเลือกยุทธวิธีการดำเนินงานให้เป้าหมายและวัตถุประสงค์ประสบผลสำเร็จตามที่ได้ตัดสินใจวางแผนไว้
3. การตัดสินใจแผนการปฏิบัติงานซึ่งสามารถนำวิธีการหรือมรรค (Mean) ในการทำงาน การปรับปรุงการดำเนินโครงการ วิธีการและยุทธวิธี
4. การทบทวนตัดสินใจว่าควรจะดำเนินการต่อ เปลี่ยนแปลงหรือยุติโครงการ

3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริ โดยมีพระราชดำริในเรื่องเกี่ยวกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งแนะแก่พสกนิกรชาวไทย โดยตลอดนานกว่า 30 ปี นับตั้งแต่พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 19 กรกฎาคม 2517 (อ้างอิงใน คณะอนุกรรมการการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550: 24) ความว่า “...ในการพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มด้วยการสร้างพื้นฐาน คือ ความมีกินมีใช้ของประชาชนก่อนด้วยวิธีการที่ประหยัดระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้วจึงค่อยสร้างเสริมความเจริญขั้นที่สูงขึ้นตามลำดับต่อไป ...การถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นไปตามลำดับด้วยความรอบคอบระมัดระวังและประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาดล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์...” และพระองค์ได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การป้องกันให้รอดพ้นจากวิกฤต และให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มาอย่างต่อเนื่องโดยตลอด ภายใต้ชื่อว่า **เศรษฐกิจพอเพียง** ดังพระราชดำรัสพระราชทาน เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 (อ้างอิงใน คณะอนุกรรมการการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550: 10) ความว่า “...อันนี้เคยบอกว่า **ความพอเพียง** นี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการ ก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก...” และพระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม 2542 (อ้างอิงใน คณะอนุกรรมการการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550: 6-22) ความว่า “**เศรษฐกิจพอเพียง** แปลว่า **Sufficiency Economy...** คำว่า Sufficiency Economy นี้ ไม่มีในตำราเศรษฐกิจ จะมีได้อย่างไร เพราะว่าเป็นทฤษฎีใหม่ ... Sufficiency Economy นั้น ไม่มีในตำรา เพราะหมายความว่า เรามีความคิดใหม่...และโดยที่ท่านผู้เชี่ยวชาญสนใจก็หมายความว่า เราก็สามารถที่จะไปปรับปรุง หรือไปใช้ในหลักการ เพื่อที่จะให้เศรษฐกิจของประเทศและของโลกพัฒนาดีขึ้น” และความว่า “...ขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพออยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งอธิฐาน ตั้งปณิธาน ในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ที่มีความพออยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้... ฉะนั้นถ้าทุกคนซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิดและมีอิทธิพล มีพลังที่จะทำให้ผู้อื่น ซึ่งมีความคิดเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนรวมให้อยู่ดีกินดีพอสมควร ขออย่าพอควร พออยู่พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัตินี้จากเราไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวร ที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดกาล”

3.1 ความหมายคำว่า “พอเพียง” และ “เศรษฐกิจพอเพียง”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายความหมายของคำว่า พอเพียง” โดยมีพระราชดำรัสพระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2541 ว่า (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.2547: 11)

... คำว่า พอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึง การมีพอสสำหรับใช้ของเท่านั้น แต่มีความหมายว่า พอมีพอกิน ...พอมีพอกินนี้ ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง...

... พอเพียงนี้ หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ ...

... Self Sufficiency นั้น หมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง...

... คนเราถ้าพอใจความต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศ มีความคิดอันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข ...

สำหรับคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายดังพระราชดำรัสพระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2543 ว่า (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2547 : 12)

.... เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย้าแล้วย้าอีก แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Sufficiency Economy ภาษาไทยก็ต่อว่า ว่าไม่มี Sufficiency Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ได้ ก็หมายความว่าประหยัดแต่ไม่ใช่ขี้เหนียว ทำอะไรด้วยอะลุ่มอล่วยกัน ทำอะไรด้วยเหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียง แล้วทุกคนจะมีความสุข แต่พอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติยากที่สุด

จะเห็นได้ว่าพระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนั้น ส่วนหนึ่งที่สำคัญก็คือ การมุ่งให้ยึดวิถีชีวิตไทย โดยหันกลับมายึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำเนินชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ คือ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. 2547: 2-3)

1. ด้านจิตใจ ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เป็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพัฒนาความว่า “...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรมและความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศลโลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงาน ประกอบพร้อมด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน ...”

2. ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่แข็งแรง เป็นอิสระ ดังกระแสพระราชดำรัสความว่า “... เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกันไม่ลดหล่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่ และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน ...”

3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาดพร้อมทั้งการเพิ่มมูลค่า โดยให้ยึดหลักการของความยั่งยืนและเกิดประโยชน์สูงสุด ดังกระแสพระราชดำรัสความว่า “... รักษาสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกว่าอยู่ได้อีกหลายร้อยปี ถึงเวลานั้นลูกหลานของเรามาก้ออาจหาวิธีแก้ปัญหาต่อไปเป็นเรื่องของเราไม่ใช่เรื่องของเราแต่เราก็ทำได้ ด้รักษาสิ่งแวดล้อมไว้ให้พอสมควร ...”

4. ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วเทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่ มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน และเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ สังคมไทย และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง ดังกระแสพระราชดำริสความว่า “... การเสริมสิ่งที่ชาวบ้านชาวชนบทขาดแคลน และความต้องการ คือ ความรู้ในด้านเกษตรกรรมโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เหมาะสม ...” “... การใช้เทคโนโลยีอย่างใหญ่โตเต็มรูปหรือเต็มขนาดในงานอาชีพหลักของประเทศย่อมจะมีปัญหา ...”

5. ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่จะเพิ่มรายได้และไม่มีการมุ่งที่การลดรายจ่ายในเวลา เช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่พอกินพอใช้ และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ดังกระแสพระราชดำริสความว่า “... การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้ และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือ ให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง ...” “... หากพวกเราร่วมมือร่วมใจกันทำสักเศษหนึ่งส่วนสี่ ประเทศชาติของเราก็สามารถรอดพ้นจากวิกฤตได้ ...”

จากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนของประชาชนเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ รู้จักการวางแผนการดำเนินชีวิต เช่น การทำบัญชีครัวเรือน การใช้จ่ายเหมาะสมกับฐานะตนเอง ไม่ฟุ่มเฟือย มีเงินออมเพื่อใช้จ่ายในอนาคต และสามารถจัดการหนี้สินได้อย่างถูกวิธี สามารถดูแลรักษาสุขภาพตนเองและสิ่งแวดล้อม ยึดมั่นการประกอบอาชีพสุจริต รู้จักใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อบูรณาการในการประกอบอาชีพและการติดตามข่าวสารบ้านเมืองอยู่เสมอ ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา โดยยึดหลักความมีคุณธรรม จริยธรรม เข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน และมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นของตนเอง

3.2 หลักแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลางและความไม่ประมาทโดยคำนึงถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบ และคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550: 12-15)

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะ พร้อมๆ กัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น เช่น การผลิต และการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

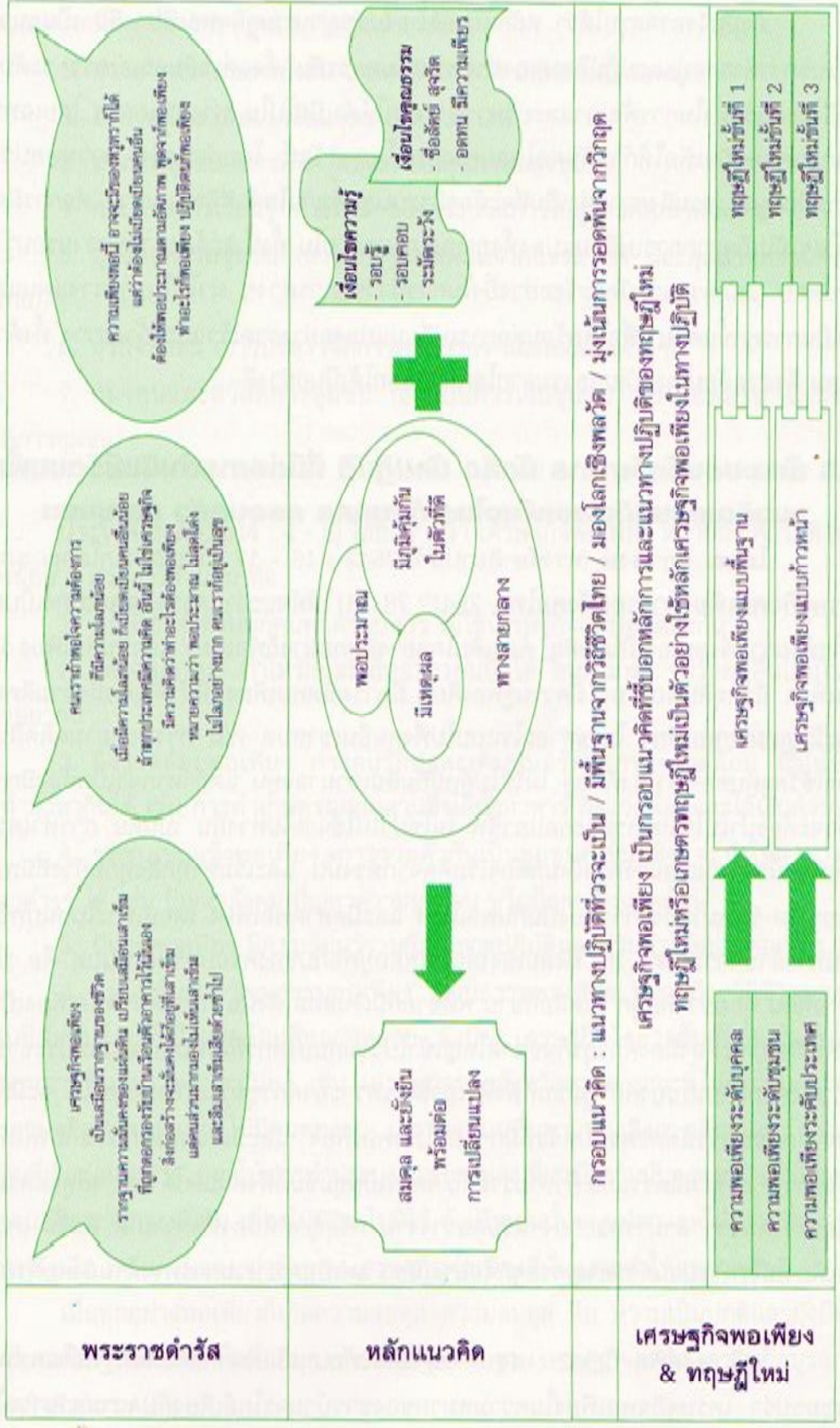
4. เจื่อนใจ การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

4.1 เจื่อนใจความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบคอบ ความรอบคอบ ที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

4.2 เจื่อนใจคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

แผนภูมิ 2 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ม.ป.ป. : 2)

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า หลักแนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ เป็นแนวคิดที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน ทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน เพื่อให้พร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

3.3 ทักษะของนักวิชาการ นักคิด นักปฏิบัติ ที่มีต่อการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน

โสภณ สุภาพงษ์ (ทรงชัย ตียนานท์. 2542: 16-17 : อ้างอิงจากโสภณ สุภาพงษ์. เศรษฐกิจพอเพียงทางรอดสังคมไทย. 2541: 78,81) ให้ทัศนะว่า เศรษฐกิจพอเพียงเป็นการทำอะไรด้วยการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ ต้องเติบโตอย่างมีทุกอย่างก็พอเพียง แบ่งปันพอเพียง มีตลาดพอเพียง มีวัตถุดิบพอเพียง มีความรู้พอเพียง มีการผลิตพอเพียง ที่สำคัญคือมีความดีพอเพียงและมีกฎหมายพอเพียง ไม่ใช่ทำอะไรแบบไปพึ่งคนอื่นเขาหมด เช่น การพยายามผลิตสินค้า ก็ต้องใช้วัตถุดิบของเราเองที่มีอยู่ ไม่ใช่ไปกู้หนี้ยืมสินเขามาลงทุน แต่ถ้าหากจำเป็นต้องมีการกู้ยืมแล้วจะต้องนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ ไม่ใช่เข้าไปใช้จ่ายในทางอื่น เป็นต้น การทำเศรษฐกิจพอเพียงนั้น เราแข็งแรงตรงไหนก็ต้องเริ่มคิดจากตรงนั้น และเริ่มหาทุกสิ่งทุกอย่างที่มีพอเพียงค่อยๆ โต ซึ่งหมายถึง การแบ่งปันกันพอเพียง และมีตลาดพอเพียง โดยเฉพาะในชนบทซึ่งมีพื้นฐานทางด้านการเกษตร การพึ่งตนเองได้แบบพออยู่พอกินของครอบครัวในชนบท คือ ปลูกทุกอย่างที่กิน ปลูกทุกอย่างที่ปลูก มีเหลือก็ขาย พอขายก็มีเงินออม ดังนั้น การมีตลาดพอเพียงเป็นเรื่องสำคัญที่สุด จะต้องมียุทธศาสตร์ขนาดใหญ่เข้าไปร่วมกับองค์กรที่เปิดเผย และให้ประชาชนเป็นเจ้าของจนกลายเป็นองค์กรชุมชนที่พึ่งตนเองได้ เพราะองค์กรชุมชนที่พึ่งตนเองได้ จะมีพื้นฐานมาจากครอบครัวแต่ละครอบครัวที่มีการบริโภคพอเพียง และมีเงินออมมารวมกันเพื่อที่จะทำสวัสดิการร่วมกัน ผลิตร่วมกัน ค้ำขายร่วมกัน กลายเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ สามารถดูแลครอบครัว ดูแลเด็ก คนชรา สามารถขยายงานรับคนว่างงาน หรือญาติพี่น้องที่ตกงานได้ ดังนั้น เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่กระบวนการทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการทางด้านสังคมด้วย

เสรี พงศ์พิศ (2542: 44-49) ได้สะท้อนมุมมองจากประสบการณ์ในการทำงานกับชุมชนว่า เศรษฐกิจพอเพียงในความหมายของชาวบ้านจะใกล้เคียงกับความสามารถในการพึ่งตนเองมากที่สุด ซึ่งครอบคลุมใน 7 ประเด็น ได้แก่

1. การเกษตร (เกษตรยั่งยืน เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน)
2. สิ่งแวดล้อม (สิ่งแวดล้อมชุมชน ดิน น้ำ ป่า)
3. สุขภาพชุมชน (การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพของชุมชน)
4. กระบวนการเรียนรู้ (หัวใจหลักของกระบวนการไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน)
5. อุตสาหกรรมชุมชน (การแปรรูปผลผลิตจากธรรมชาติ และอุตสาหกรรมท้องถิ่นทดแทน)
6. ธุรกิจชุมชน (การบริหารจัดการทรัพยากร และผลผลิตต่างๆ)
7. กองทุนและสวัสดิการชุมชน (สถาบันการเงินชุมชน กองทุนชุมชน และระบบสวัสดิการชุมชน)

ประเวศ วะสี (2544: 4-6) ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความพึงพอใจอย่างน้อย 6 ประกอบด้วยกัน คือ

1. พอเพียงสำหรับทุกคนทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
2. จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอ จะรักคนอื่นไม่เป็นและทำลายยากมาก
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรผสมผสานซึ่งได้ทั้งอาหาร สิ่งแวดล้อมและได้เงินด้วย
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง จะทำให้สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
5. ปัญหาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
6. อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมพอเพียง หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มชุมชนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้น เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรมจึงจะมั่นคง เช่น เศรษฐกิจของจังหวัดตราด ขณะนี้ไม่กระทบกระเทือนจากเศรษฐกิจฟองสบู่แตก ไม่มีคนตกงาน เพราะอยู่บนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เอื้อต่อการทำสวนผลไม้ การทำประมง และการท่องเที่ยว มีความมั่นคงพอเพียงไม่ไขว่คว้า เต็มใจจนเต็มวรวัยกะทันหัน เต็มใจไม่มีกิน ไม่มีใช้ ถ้าเป็นเช่นนั้นมนุษย์อาจตกในภาวะที่ทนไม่ไหว สุขภาพจึงเสีย เครียดรุนแรง ฆ่าตัวตาย เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจะทำให้สุขภาพจิตดี

เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุล ความสมดุล คือ ความเป็นปกติและยั่งยืน ซึ่งอาจเรียกเศรษฐกิจพอเพียงในชื่ออื่นๆ เช่น เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ เศรษฐกิจศีลธรรม

สุเมธ ตันติเวชกุล (2544: 290 - 291) ได้ให้ข้อแนะนำการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดย

1. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริงจัง ดังพระราชดำรัสว่า “...ความเป็นอยู่ที่ดีต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง...”
2. ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตามดังพระราชดำรัสที่ว่า “...ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นสำคัญ.”
3. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในการการค้าขายประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต ซึ่งมีพระราชดำรัสเรื่องนี้ว่า “... ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง ความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรมทั้งในและเจตนาและการกระทำไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น ...”
4. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากครั้งนี้ โดยต้องขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ พระราชดำรัสตอนที่ให้ความชัดเจนว่า “... การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกิน เป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไป ก็คือให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง ...”
5. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีลดละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป ทั้งนี้ ด้วยสังคมไทยที่ล่มสลายลงในครั้งนี้ เพราะยังมีบุคคลจำนวนมากมีใจน้อยที่ดำเนินการโดยปราศจากละเอียดอ่อนต่อแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชโองการว่า “... พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัวทำลายผู้อื่น พยายามลดพยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวเองเสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้นให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น ...”

อำพล เสนาณรงค์ (2546: 9-11) กล่าวถึงความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในแง่มุมมองการดำเนินชีวิตว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพยายามพึ่งตนเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ให้พอมีพอกิน โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้ของจากที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศมากที่สุด พยายามก่อกำหนดให้น้อยที่สุดและควรมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย พอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เพื่อให้รายจ่ายไม่เกินรายรับ

สรรเสริญ วงศ์ช่อม (2546: 25) ได้อธิบายถึง การสร้างสำนึกในแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการปลูกฝังและปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนให้มีความรู้จักพอ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่โลภมาก พึ่งพาตนเองให้มากขึ้น มีความเพียร และมีหลักธรรมประจำใจ ต้องให้คนมีความเชื่อและศรัทธา ในแนวทางดำเนินชีวิตเช่นนี้ หากขยายผลออกไปได้มาก และยึดถือปฏิบัติกันเป็นส่วนใหญ่ ความก้าวหน้าที่ดีก็เกิดขึ้นกับตนเองและประเทศโดยรวม วิธีสร้างสำนึกคงมีหลายวิธีตามความเหมาะสมของแต่ละคน อย่างน้อยควรหันกลับมาพิจารณาตัวเองว่า วิธีชีวิตที่ดำเนินอยู่ทุกวันนี้พอเพียงอย่างมีเหตุผลหรือไม่ หากไม่จะหาวิธีการให้พอเพียงอย่างมีเหตุผลได้อย่างไร

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2546: 151 - 153) ได้ให้ความคิดเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือ วัฒนธรรมไม่ใช่เทคนิคการเพาะปลูก แต่เป็นศีลธรรมความไม่ละโมภและการประหยัด เศรษฐกิจพอเพียงเปิดโอกาสให้ทุกคนพออยู่ได้ แตกต่างจากการคิดในด้านเทคนิค ถ้าคิดแต่ด้านเทคนิคก็จะย่ำเฉพาะคน ทำให้เกิดการเอาตัวรอด ซึ่งไม่ตรงกับอุดมการณ์ของเศรษฐกิจพอเพียง การคิดทางเทคนิคทำให้คนไม่เชื่อมโยงกัน ไม่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างกัน ตัวใครตัวมัน อันจะเป็นโทษแก่ธรรมชาติด้วยเพราะความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของสมาชิกในชุมชนที่มีให้แก่เพื่อนบ้านและธรรมชาตินั้น ถือเป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน แนวคิดนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงที่จะคำนึงถึงการพึ่งพาอาศัยกัน พร้อมๆ กับรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติไปด้วย โลกทรรศน์ของเศรษฐกิจพอเพียงสอดคล้องกับอุดมการณ์ คือ มนุษย์แต่ละคนไม่ได้เป็นศูนย์กลาง แต่ละคนอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยกัน และพึ่งพาธรรมชาติ โลกทรรศน์ของเศรษฐกิจพอเพียงจะไม่ให้ความสำคัญกับเงิน โดยถือว่าเงินเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ความมั่นคง แต่เงินอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน สิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์สามารถพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องปัจจัยยังชีพพื้นฐาน

ความสัมพันธ์ทางสังคมของเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนเดิม หมายถึง สมาชิกสามารถติดต่อสัมพันธ์กันได้โดยตรง ซึ่งผ่านระบบเครือข่าย มีพิธีกรรมที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมรองรับ มีค่านิยมที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความไว้วางใจกันเคารพเชื่อฟังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งค่านิยมเหล่านี้สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เป้าหมายหลักของเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความมั่นคงในปัจจุบัน 4 ความยั่งยืนของระบบนิเวศ และวิถีชีวิต

คณะทำงานโครงการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้สรุปและสังเคราะห์ผลการสัมมนาจากการระดมสมองผู้นำชุมชนจากทุกภาคของประเทศไทยที่ร่วมกัน ทบทวนถึงกิจกรรมต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน พบว่า มีความสอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แบ่งได้เป็น 3 ระดับคือ

1. ระดับจิตสำนึก เกิดจากการที่สมาชิกในชุมชนแต่ละคนตระหนักถึงความสุข และความพอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอดี และรู้สึกถึงความพอเพียง คือ ดำเนินชีวิตอย่างสมถะประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงตนเองได้อย่างถูกต้อง ทั้งนี้ แม้ว่าจะระดับความพอเพียงของสมาชิกแต่ละคนไม่เท่าเทียมกัน แต่สมาชิกทุกคนดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยยึดหลัก 3 ประการร่วมกัน ได้แก่ การใช้ชีวิตบนพื้นฐานของการรู้จักตนเอง การคิดพึ่งพาตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกัน และการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง

2. ระดับปฏิบัติ ผู้นำชุมชนแต่ละพื้นที่ได้นำหลักการเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในระดับปฏิบัติโดยสามารถแบ่งเป็น 4 ชั้น ได้แก่

2.1 การพึ่งตนเองได้ คือ ต้องพยายามพึ่งตนเองให้ได้ในระดับครอบครัวก่อนให้แต่ละครอบครัวมีการบริหารจัดการอย่างพอดี

2.2 การอยู่อย่างพอเพียง คือ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง ให้ตนเองอยู่ได้อย่างสมดุล คือ มีความสุขที่แท้โดยไม่รู้สึกขาดแคลนจนต้องเบียดเบียนตนเอง หรือดำเนินชีวิตอย่างเกินพอดีจนต้องเบียดเบียนสิ่งแวดล้อม

2.3 การอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร คือ รู้จักการให้ และแบ่งปัน ซึ่งจะทำให้เกิดวัฒนธรรมที่ดี อีกทั้งเป็นการช่วยลดความเห็นแก่ตัว และสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจ

2.4 การอยู่ดียั่งยืนด้วยการเรียนรู้ คือ ต้องรู้จักพัฒนาตนเอง โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและประสบการณ์ เพื่อให้เกิดการระมัดระวังในการกระทำใดๆ ต่อไป

3. ระดับปฏิเวธ (ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ) คือ การวัดผลจากการปฏิบัติตามหลักการข้างต้น กล่าวคือ สมาชิกในแต่ละชุมชนได้พัฒนาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น โดยเริ่มจากการพัฒนาจิตใจให้เกิดความพอเพียงในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.2546: 138-139)